

Bir Milletni Saqlap Qélishta Kam Bolsa Bolmaydighan Amillar Qaysilar?

Erkin Sidiq

Uyghur Akadémiyisi 3-Nöwetlik Ilmiy Muhakime Yighinida Sözlen'gen
2012-Yili 5-Ayning 5-6-Künliri, Istanbul, Türkiye

Uyghurlarning Buningdin Kéyinki Eng Muhim Wezipiliri

- Milliy kimlikni saqlash
- Milliy rohani eslige keltürüş
- Milliy sapani östürüş
- Bularni men 2006-yilidin bashlap öz maqalilirimda otturigha qoyghan
- Hazirqi mesile: Ularni qandaq emelge ashurush kérek?

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 58 - يىللىرىدىكى ئولجا شەھەر شىنچى مەشرەپ سورۇنىدىن بىر قىسىم سەنئەتچىلەر

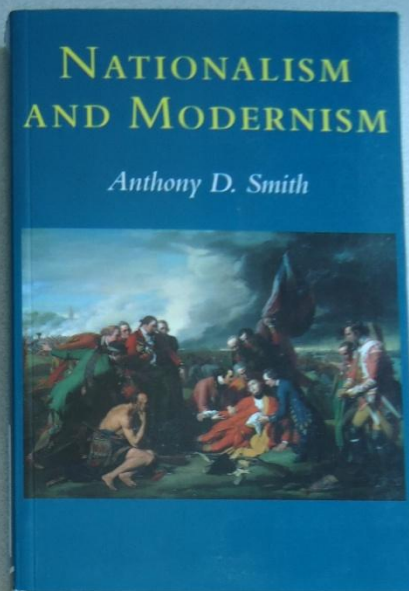
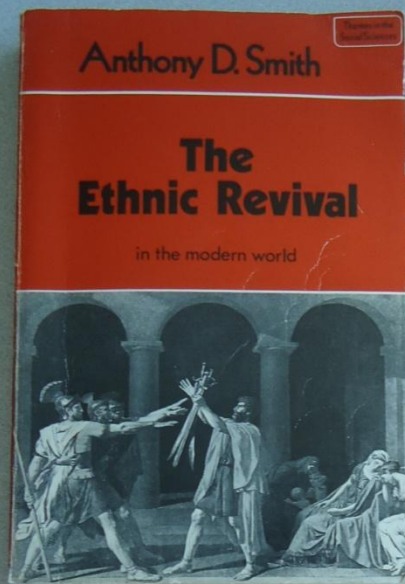

Students of Normal Training School, Khotan

Milliy Kimlik Toghrisida Körüp Baqqan Kitaplarim

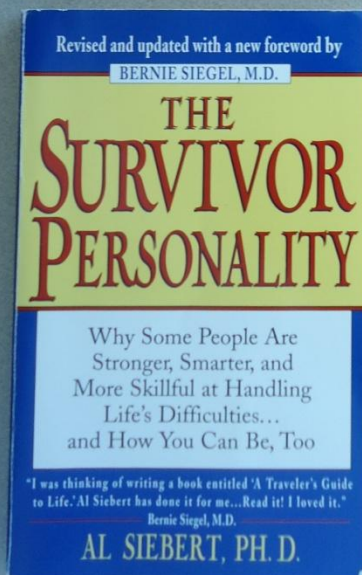
—Emma Ulardin Men Izdigen Jawablarni Tapalmidim—

Étnik Güllinish

Milletperwerlik we
Modérnizm

Tirik Qalghuchilarning
Mijezliri

Milliy Kimlik

Bir Milletning Saqlinip Qélishidiki Eng Muhim Amillar

- Hemme kishi bilidighan amil:
 - Bir milletning öz aldigha musteqil yashishi
 - öz teqdirini öz qolida tutalaydu
 - özining eqidisi, qimmet qarishi, qanuni, örüp-aditi, we ijtimá'iy shekillirini özi belgileydu
 - özining tili, dini, yise bolidighan yimeklikliri, we kéyim-kéchekliri qatarliqlarni özining en'enisi boyiche saqlap qalalaydu, we peqet özi muwapiq körgendila özgerteleydu
 - Yad medeniyetning tesiridin özini özi xalighan dérijide saqlap, öz medeniyetidin bimalal behriman bolup we uni saqlap mangalaydu
 - (Yuqiridikiler bir toluq tizimlik emes)
- Bizning bu yerde izdiniwatqinimiz: Musteqil yashimaydighan bir millet üçün kem bolsa bolmaydighan amillar qaysilar, dégendin ibaret
- Kelgüsi üçün qaysi yolni tallashni bilelmigende, tarixni waraqlap, burunqilarning sergüzeshtiliridin eqil tépish kérek
- Undaqta Uyghurlar üçün kimning sergüzeshtiliri we tejribiliri eng muwapiq?

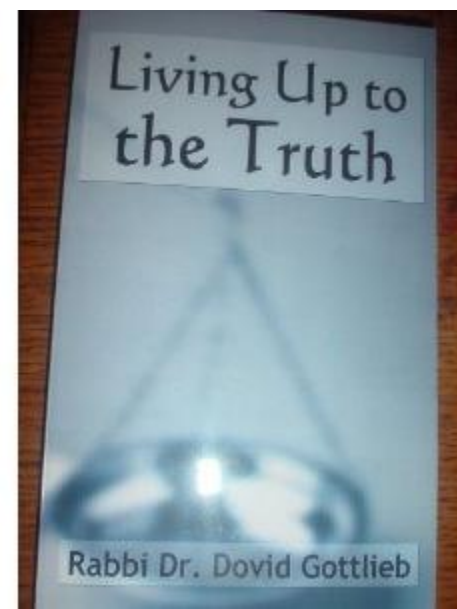
Kimning Tejribisi Eng Muwapiq—Bir Xiyaliy Weqe

- Bir déngiz qirghiqida 100 adem aptap qaqlinidu
- 20 adem déngiz süyide üzüp oynaydu
- Tosattin bir chong dolqun kélip, su üziwatqan 20 ademni su astigha ekirip kétidu
- Qirghaqtikiler saq qalidu, elwette
- Sugha chöküp ketkenler su astidin 30 minutqiche chiqalmaydu
- Shuning bilen u 20 ademdin 18 kishi ölüp, aran ikkisi saq qalidu
- Uyghurlar hazir ashu su uziwatqan 20 ademge oxshaydu—Ular bir nahayiti chong we küchlük dolqun'gha duch keldi. Ularning teqdiri qandaq bolidu?
- Yehudilar ashu saq qalghan 2 ademge oxshaydu—özini saqlap qélish sharatigha ige emes, yoqap kétishke tégishlik ehwalda yashap, özini 3 ming yil etirapida saqlap qalalidi
- Undaq qilalighanlardin dunyada Yehudidin bashqa millet yoq

Yehudilargha Ünüm Bergen Eng Muhim Amillar Qaysilar

- Shunglashqa men Yehudilar üstide azraq izdendim
- 1995-yilidin bashlap 10 din artuq Yehudilar bilen bille ishlep baqqan bolghachqa, bu millet heqqidiki bir qisim ishlardin biwaste xewerdar boldum
- Yahudilarni saqlap qalghan amillar üstide hazirghiche birlikke kelgen birer nezériye mewjut emesken
- Yehudidin bolghan mutexessisler ichide özlirini 3 ming yildin artuq saqlap qalghini Yehudi dini—Juda'izm, we Yehudilarning dini bilen exlaqi toghrisidiki 600 din artuq telimatlar (commandments) , dep qaraydighanlar köp iken
- Men oqughan «Heqiqetke Köre Yashash» (Living up to the Truth, 2008) dégen kitabta, aptor bashqilar otturigha qoyghan barliq köz-qarashlarni mundaq 3 nezériyige yighinchaqlighan:
 1. Izilish
 2. Yehudi dini—Juda'izm
 3. Özini saqlap qélishtiki alahide iqtidarlar

1. Izilish

- Bu amil Uyghurlar üçün nahayitimu tonushluq
- Bir millet yene bir milletni ezse, izilgüchi millette ezgüchi milletning öz xelqi bilen öz medeniyitini yuqitiwétish meqsidige qarshi irade wujutqa kélidu
- Yehudi emesler Yehudilargha «bashqa dunya ademliri (alien)» yaki «gheyri insanlar» dep éniqlima bergen
- Shuning bilen Yehudilar öz kimlikini saqlashqa qet'iy irade baghligan
- Eger Yehudilar bashqa milletler bilen oxshash mu'amile qilin'ghan bolsa, we jem'iyette bashqa milletler bilen oxshash orun'gha érishéligen bolsa, ularning bu chaqqa yoqap kétishi éhtimalgha intayin yéqin idi

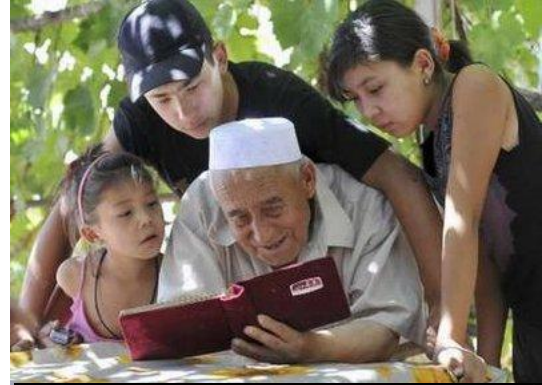
2. Din

- Yehudilar Injilining In'glizche ismi «Torah», Uyghurche ismi Tewrat bolup, u jemi 5 kitab iken
- Yehudilarning en'enisige asasan'ghanda, Tewrat tiki barliq qanun-telimatlarni ularning xudasi Musa (Moses) Peyghemberge bergen bolup, kéyin Musa peyghember ularni ashu 5 kitab qilip yézip chiqqan
- Dunyaning qaysi jayida yashishidin qet'iy-nezer, Yehudilar öz ana tilini choqum ögen'gen, hemde öz ana tili arqiliq Tewratni choqum ögen'gen
- Tewrat ta teswirlen'gen Juda'izmning töwendiki amilliri Yehudilarni saqlap qélish imkaniyitige ige qilghan:
 - Eqide, qimmet qarishi, qanun, örüp-adet, we ijtimai'y shekiller
- Yehudilarni saqlap qalghan amillar ichide töwendikiler mu bar:
 - Özining ayrim tili, yémeklikliri, we kéyim-kéchekliri

3. Alahide Iqtidar—Pütün Adem Dindin Sawadliq Bolush, Pütün Xelq Ilim-Pende Ziyaliy Bolush

- Yuqiridikisi Yehudilarning milliy mejburiyetlirining bir qismi
- Yaponluqlarningmu ashundaq milliy mejburiyetliri bar
- Yapon we Yawropaliqlarning pütün xelq oqughan bolush qanunini yolgha qoyghinigha 200 yil bolay dep qaldi—Ular musteqil milletler
- Yehudilar 64-yili erler 6 yashtin bashlap mejburi oqush qanunini yolgha qoyghan, hemde 164-yilighiche uni toluq emelge ashurup bolghan
- Yehudilar arisida tarqalghan mundaq bir dangliq söz bar:
 - Bir er bir ziyalining qizini élish üçhün, hemde qizini bir ziyaligha bérishi üçhün barliq mülkini sétishqa erziydu
 - Uyghurlar: Qizimni kadirgha bermeymen-ular qelende kélidu
- Men bilidighan Yehudilar ichide ata-anisi 2-3 xizmet ishlep, balisini eng qimmet we eng dangliq aliy mektepte oqutqanlar köp
- Yehudilar ichide eng qiyin kesiplerde oqughanlar köp—JPL de ishleydighanlarning 10-30 pirsenti Yehudilar
- Yehudilar ichide eng yuqiri unwan'ghiche oquydighanlar köp

3. Alahide Iqtidar (Dawami) — Eqilliqi

- 64-yilidin bashlap, Yehudilar diniy ayetlarni yadliwélip oqushtin, Tewratni chüshinip öginishke qarap yüzlen'gen
- Sawatliq we bilim sewiyisi uninggha yetmigen Yehudilar öz millitidin waz kéchip yoqap ketken
- Sawatliq we bilim sewiyisi uninggha yetken Yahudilar bolsa omumiyüzluük sheherlerdin xizmet tépishqa atlan'ghan
- Shuning bilen saqlinip qalghan Yehudilarning eqilliq derijisi ösüp ketken
- Yehudilarning nopusi dunya nopusining 0.2% ge teng (dunya 7 milyard, Yehudi 13 milyon), emma edibiyat, xémiye, fizika, médisina we pelsepe saheside Nobél mukapiti alghanlarning nisbiti
 - 1900-1950 de 14%
 - 1950-2000 de 29%
 - 2000 din hazirghiche 32%
- 1954-yili Nyu-york shehrinde IQ nomuri (adamlarning eqilliq derijisini belgileydighan ölchem bolup, 100=otturahal) 170 tin yuqiri oqughuchilardin 28 kishi tépilghan bolup, ulardin 24 oqughuchi Yehudi bolup chiqqan
- Uyghurlarmu eqilliq, emma Uyghurlargha Yehudilardek oqush jeryani nisib bolmighan

3. Alahide Iqtidar (dawami)—öz En'enisi we öz Turmush Aditige Sadiq Bolush

- Yehudilaning yilda bir qétim kélidighan milliy bayrimi— Passover—ulargha özini saqlap qélish, özini qutquzush, we erkinlikke érishish ümidini muddetlik eslitip turidighan nerse—özige xas milliy bayram bolush intayin muhim
- Ular azraqmu özi bille yashawatqan bashqa milletlerni dorashqa intilmigen, uning eksiche, öz en'enisige we özining turmush aditige sadiq bolghan
- Dunyaning qayéride yashishidin qet'iy-nezer, ular özlirining milliy kimlikini, milliy iptixarini, we milliy ghororini saqlighan we ularni namayen qilghan
- Men idaremde we xelqaraliq yighin'larda béshigha kichik doppa kiywalghan Yehudilarni dawamliq uchritip turimen— Éger 3 Uyghur xelq'araliq yighin'largha birge qatqanshqan bolsaq, menmu doppa kiywalattim

3. Alohida Iqtidar (dawami)—Insan Mukemmellikini Qoghlushush

- Yehudilarning yilda bir qétim kélidighan, «Aliy bayram kuni» (High Holy Days) dep atilidighan bir milliy bayrimi bar
- U 10 kün tebriklinidu
- Ularning bu bayram künliride élip baridighan eng muhim ishi, insan mukemmellikini qoghlash, her bir adamning öz xaraktéri yaki kishilik exlaqini dawamlıq bahalash we yaxshilash mejburiyitini ada qilish, we özining mijezi insanlarning eng yuqiri dérijilik exlaqiy mumkinchilik boyiche qaytidin qurashturup chiqishqa tirishish
- Yengi yilliq qararlarni élish, jim-jit olturup, özliri üstide obyektıp höküm chiqirish, özining hazirqi rohiy halitini tekshürüp, öz-özini jawabkarlıqqa tartıp, özining ang-chüshenchiliri bilen eméliy ish-hérikiti otturisdiki, we özi turghuzghan ölchemler bilen özi qollan'ghan ish-hériketler otturisdiki perqlarni iqrar qilish
- Yene towendiki 4 alohida wezipini otesh:
 1. Ötüp ketken ishlarni eslesh
 2. Towa qilish
 3. Bashqılardin kechürüm sorash
 4. Kechürüm sorighanlarni kechüriwétish
- Ularning qarishiche, insanlar özining idilogiyisi bilen ish-hérikiti otturisdiki boshluqni tolduridighan exlaqiy küchlüklük yaki artuqchılıqqa dawamlıq ige bolup turushi mumkin emes, lékin ularning bu yolda toxtawsız tirishish mejburiyiti bar. éger ademler özlirining gunahi bilen kemchiliklirige étibarsız qaraydiken yaki ularni qobul qilidiken, ularning gunahi bilen kemchilikliri hessilep köpüyüp mangidu.
- Tepsilati mening «Insan Mukemmellikini Qoghlusush» dégen maqalemde

Xulase

- Yehudilerde némilerning bar bolghanliqi, we hazir némilerning barliqini bilishtiki meqsed, Uyghurlarda némilerning kemlikini biliwélisht üchündür
- Yehudilarni saqlap qalghan 3 muhim amil:
 - Izilish
 - Din—Uyghur dini ozi ijat qilghan din emes, hemde din erkinlikige ige emes
 - Alahide iqtidar—Uyghurlar pütün xelq oqush, yézidin sheherge köchüp, eqliy emgek bilen shughullinish, Qur’anni chüshinip turup oqush, we insan mukammellikini qoghlushush qatarliq jeryanlarni Yehudilerdek élip barghan emes
- Uyghurlarning hazirghiche peqet özigila tewe birer milliy bayrimi yoq
- Uyghurlarning ichide özining tiligha, en’enisige, medeniyitige, örüp-aditige sadıq emesler, ulargha heqiqiy türde warisliq qilishni xalimaydighanlarning sani künsayin ösüp méngiwatidu
- Chet eldiki Uyghurlarning sani köp emes, balilirida Uyghurluqni yétildürüş jehette intayin ajiz—Buningdin kéyin qilishqa tégishlik ishlar nahayiti köp
- Uyghurlar yéqinqi bir qanche esir ichide hergizmu yoqap ketmeydu

Paydilinsh Matériyalliri

- Rabbi Gottlieb ning «Heqiqetke Kore Yashash» dégen kitawi
- «Jewish Genius»: <http://www.commentarymagazine.com/article/jewish-genius/>
- «What is the Secret of Jewish Survival?»: <http://www.commentarymagazine.com/article/jewish-genius/>
- Erkin Sidiq: «Insan Mukemmellikini Qoghlusush»